

**І.В. ГЕЄЦЬ. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ НА
ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ Св.
ВОЛОДИМИРА**

Дсліджуються правові основи підготовки вчителів на Юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира. На основі аналізу нормативно-правових актів і наукових джерел автор приходить до висновку, що не лише Педагогічний, а і Юридичний інститути Київського університету Св. Володимира забезпечували середні навчальні заклади педагогічними кадрами.

Ключові слова: статут, педагогічні кадри, Юридичний інститут, нормативно-правові акти.

Исследуются правовые основы подготовки учителей на Юридическом факультете Киевского университета Св. Владимира. На основе анализа нормативно-правовых актов и научных источников автор приходит к выводу о том, что не только Педагогический, а и Юридический институты Киевского университета Св. Владимира обеспечивали средние учебные заведения педагогическими кадрами.

Ключевые слова: устав, педагогические кадри, Юридический институт, нормативно-правовые акты.

The law foundation of teacher training at the law faculty of Kyiv St. Volodymyr University is studied in the article. On the basis of regulatory-legal acts and science information sources the author comes to the conclusion that not only Pedagogical but also Law Institutes of Kyiv St. Volodymyr University provided the secondary educational establishments with teaching staff.

Key words: statute, teaching staff, Law Institute, regulatory-legal acts.

Внаслідок трьох поділів (1772, 1793 і 1795 рр.), здійснених Прусією, Австрією та Росією, Річ Посполита припинила своє існування. Після першого поділу Польщі до Росії була приєднана Східна Білорусія, внаслідок другого – Київщина, Східна Волинь, Поділля, Брацлавщина, а після третього поділу під владу російського царя відійшла і Західна Волинь. Незабаром на інкорпорованих землях було утворено Київську, Подільську та Волинську губернії. Безперечно, об'єднання в межах однієї держави більшості українських земель, етнічне возз'єднання лівобережних та правобережних українців сприяли консолідації української нації. Однак Правобережжя з-під влади одного іноземного уряду потрапило під владу іншого, що не могло забезпечити повноцінного розвитку краю.

Уряд Російської імперії дуже непокоїли полонізаторські настрої в цьому регіоні. Поставивши за мету обмежити польський вплив, російський уряд навіть на найнижчі адміністративні посади у Київській, Подільській і Волинській губерніях призначав виключно російських чиновників. Крім того, протидіяти польському впливу царський уряд збирався через освітянські кадри, тим більше, що становище в освіті характеризувалось майже повною відсутністю професійної підготовки вчителя для початкової і середньої школи. У Київському університеті Св. Володимира відповідно до Указу царя від 8 листопада 1833 р. передбачалась організація двох факультетів: філософського та юридичного. При університеті

був також заснований Педагогічний інститут для підготовки вчителів для гімназій та училищ Київського навчального округу.

Вагомим є внесок у дослідження питання становлення та розвитку вищої педагогічної освіти в Київському університеті Св. Володимира таких учених, як С.В. Рождественський, Ф.Г. Паначин, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін., але правовий аналіз підготовки вчителів на Юридичному факультеті на належному рівні ще не проводився дослідниками.

Метою даної статті є дослідження правових основ підготовки вчителів на Юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира.

На початок XIX ст. освітні заклади міста Києва і Київщини входили до Віленського світського навчального округу, який у межах Великого князівства Литовського підкорявся Речі Посполитій. Започаткуванню Київського університету сприяли: закриття Віленського університету та необхідність створити протидію польському впливові у Південно-Західній частині Російської імперії. Останнє положення увійшло і до окремого статуту університету (1833 р.), котрий було запроваджено як тимчасовий на чотири роки. З метою посилення свого просвітницько-політичного впливу царський уряд утворив в 1832 р. Київський навчальний округ, а разом із ним заснував новий навчальний заклад – Університет Св. Володимира. Згідно з ідеями міністра народної освіти С.Уварова на новостворений заклад покладалася особлива місія воскресити російську освіченість в краї, який нещодавно значився польським, та стати «символом оновлення вищої освіти в імперії»¹. А відкриття Педагогічного інституту відповідно до вимог статуту 1804 р. для підготовки вчителів було досить раціональним та продуманим кроком з боку влади, адже хто як не вчителі змогли б сприяти польському юнацтву «загальний дух російського народу». Отже, російський уряд дбав не стільки про наукові інтереси, як про політичні.

Так як для приготування учителів гімназій за університетським статутом від 5 листопада 1804 р. були засновані педагогічні інститути при університетах, зокрема Московському, Харківському та Казанському та особливий педагогічний інститут у Санкт-Петербурзі (за статутом від 16 квітня 1804 р.), на вчительську посаду готувалось 172 особи (по 24 – при університетах і 100 – в особливому педагогічному університеті). Із заснуванням при Санкт-Петербурзькому університеті педагогічного інституту та Київського університету Св. Володимира і педагогічного інституту при ньому на 30 вихованців, кількість майбутніх учителів складала 210 осіб (110 – при п'яти університетах і 100 – при головному педагогічному інституті). Зазначимо, що ці вчителі повинні були забезпечити викладання навчальних курсів у гімназіях по всій Російській імперії. Звичайно, що це мізерна кількість, враховуючи кількість навіть тодішніх гімназій.

Тому, не дивлячись на існування університетських педагогічних інститутів, історико-філологічний, фізико-математичний і частково юридичний факультети² випускали вчителів, а ґрунтовну педагогічну підготовку мали забезпечити кафедри педагогіки. Офіційним розпорядженням Міністерства освіти ці кафедри було відкрито на історико-філологічних факультетах університетів. При цьому, педагогіка читалась як на історико-філологічному, так і на фізико-математичному та юридичному факультетах³. На кафедрі педагогіки був призначений випускник Київської духовної академії, ординарний професор і доктор філософії С. Гогоцький⁴. З 1852 р. педагогіка стає обов'язковою дисципліною Університету Св. Володимира⁵. Для постійних практичних занять студентів Педагогічного інституту

при ньому створюється педагогічна семінарія⁶.

Як уже було зазначено, крім студентів Педагогічного інституту, педагогіку вивчали і студенти Юридичного інституту, що свідчить про готовність випускників даного інституту займатись вчительською діяльністю. Як згадує Романович-Славатинський про роки навчання у Київському університеті: «Казенно-коштни юристи слухали педагогію: про всяк випадок, - може, і вчителювати доведеться, як, наприклад, Левдику в Ніжині, який навчав нас граматиці та географії. Цю педагогію читав нам Сільвестр Сільвестрович Гогоцький, тип семінарста-гелертера. Високий і неповороткий, бідно одягнений, він був людиною великої ерудиції та рідкісної працелюбності. Але із його дебелого, дерев'яного розуму виходила якась мертва, безлика наука: який був його знаменитий філософський лексикон; такий був і курс педагогії, який ми зобов'язані були слухати, але слухали рідко. У цьому курсі психологічного не було нічого... А втім, я пам'ятаю, що Кістяківський за незадовільну оцінку по педагогії на його першому остаточному іспиті не отримав ступеня кандидата»⁷. Про С. Гогоцького з гумором відзивається і Д. Багалій, визначний український історик, філософ та громадський діяч, який навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету: «С.С. Гогоцький з духовного роду – професор-антик, найзашкарубіший представник пережитої вже тоді старовини. І студенти, і професори ставилися до нього негативно: як лектор, він викликав у слухачів тільки сміх – з нього глузували... Читав С.С. Гогоцький педагогіку в занадто засмальцьованому сурдуті, ще й у такій сорочці, що її манжети не мали шпоньок, а поприв'язувані були мотузками. І от, виступаючи отак перед студентами, проповідував їм: «Педагог не повинен бути смішним: він повинен бути одягнений хоч і не розкішно, але пристойно»⁸. Можливо, і не дивно, що його лекціями не захоплювались, адже С. С. Гогоцький був магістром богослов'я, доктором філософії та філології, і аж ніяк не педагогом. Він читав курси педагогіки, науки про виховання, історії педагогіки, психології та інших дисциплін психолого-педагогічного спрямування як для студентів філософського факультету, так і юридичного. Хоча характерною рисою юридичної освіти під час дії статуту 1835 р. було працевлаштування студентів юридичного напрямку передусім на канцелярській службі, не всі випускники ставали чиновниками. М. Чалий у своїх спогадах із життя університету 40-х р.р., описуючи умови проживання казеннокоштних студентів, зазначає: «Не пов'язані ніякими зобов'язаннями, подібно словесникам і математикам, юристи дуже часто, не знаходячи місця за своєю спеціальністю, добровільно поступали вчителі, так як вони слухали деякі предмети разом зі словесниками»⁹. Водночас М. Чалий визнає, що інститут казеннокоштних студентів немало прислужився вищій освіті хоча би тим, що впродовж чверті віку завдяки йому вдалося підготувати велику когорту учителів гімназій¹⁰. На підтвердження цього факту, достатньо зазначити, що у Ніжинському юридичному ліцеї викладачами правознавчих дисциплін були саме випускники Київського університету. Вони мали хороші знання, пройшли наукову школу, а тому забезпечували читання основних курсів у Юридичному ліцеї. Так, зокрема, курс енциклопедії права читав випускник Київського університету Я. Ціммерман, який використовував при підготовці до лекцій посібник професора університету К. Неволіна, доповнюючи його новими фактами та прикладами з історії права інших держав. Колишній студент Я. Ціммермана М. Петров згадує: «Читаючи державні закони, Яким Костянтинович знайомив слухачів з історією розвитку корисності державних установ, а потім уже розкривав діючі

закони про установи і закони про стан, викладаючи їх у відповідності до системи Кодексу, разом з тим він умів простежити послідовний зв'язок між статтями законів так, що викладене ним утримувалось легко у пам'яті і свідомо засвоювалось»¹¹. Також випускником Київського університету Св. Володимира, який очолював у ліцеї кафедрі енциклопедії законодавства і державного права, був М. Загиркевич. До речі, деякий час він працював старшим вчителем законодавства у Новгород-Сіверській гімназії, що свідчить про підготовку студентів юридичного факультету Київського університету до роботи у школі. Відомі також імена таких викладачів, як М. Пілянкевич, П. Даневський, І. Забугін, І. Максимович, Л. Жданович та інших випускників Київського університету. Але, напевно найвідомішим випускником юридичного факультету університету, який розпочав свою діяльність на викладацькій ниві у Юридичному ліцеї князя Безбородька викладачем законів казенного управління, був М. Бунге, у майбутньому відомий державний діяч, ректор Київського університету Св. Володимира. Про володіння молодим викладачем педагогічною майстерністю та знання ним методики викладання правознавчих дисциплін свідчить хоча б той факт, що М. Бунге зробив свій курс досить цікавою дисципліною, намагаючись не лише з'ясувати теоретичні аспекти, а розвивати у студентів самостійність мислення, вміння застосовувати свої знання на практиці. Що характерно, переважна більшість викладачів після успішного захисту магістерських дисертацій знову поверталася до Київського університету, або ж обіймаала посади у різних міністерствах чи очолювала навчальні заклади.

Архівні дані також підтверджують, що на юридичному факультеті університету Св. Володимира проводилась педагогічна підготовка майбутніх фахівців. А вже аналіз розкладу лекцій на 1838-1839 р.р. засвідчує, що студенти юридичного факультету крім правознавчих дисциплін вивчали разом зі студентами першого відділення філософського факультету додаткові дисципліни¹². Зокрема, професор О. Новицький на третьому і четвертому курсах викладав історію філософії (по 4 години щотижня) та на другому курсі – першу частину психології (по 2 години щотижня)¹³. Ад'юнкт П. Авсеньєв на першому та другому курсах викладав логіку (по 1,5 години в першому півріччі і по 3 години – в другому) та на третьому і четвертому – новітню історію філософії (по 1 годині на тиждень). Оскільки на той час кафедри педагогіки не існувало, то викладання педагогічних курсів зосереджувалось саме на кафедрі філософії. Професор О. Ставровський на першому-четвертому курсах викладав римську історію (по 3 години щотижня в першому півріччі) та статистику – для студентів третього і четвертого курсів (по 1,5 години щотижня)¹⁴. Для студентів четвертого курсу у першому півріччі викладалась нова російська історія (по 2 години щотижня) та для третього курсу – давня російська історія (по 3 години в першому півріччі і по 5 години – в другому). Професор російської словесності М. Максимович викладав для студентів першого та другого курсів історію російської словесності до XVIII ст. (по 3 години щотижня)¹⁵. Також студенти першого-третього курсів вивчали німецьку або французьку мови та літературу обраної мови (по 3 години щотижня). Бажаючи могли, навіть, вивчати італійську мову (по 3 години щотижня)¹⁶. Крім того, студенти першого курсу займались написанням творів на російській мові (по 3 години щотижня)¹⁷. Для порівняння, студенти другого відділення філософського факультету крім предметів фізико-математичного циклу вивчали історію російської словесності до XVIII ст., німецьку або французьку мови та літературу обраної мови, а також

писали твори на російській мові¹⁸, тобто підготовка студентів юридичного факультету була ґрунтовною, різнобічною і давала можливість викладати предмети гімназійного курсу на належному рівні.

Безперечно, і це факт, що основною метою відкриття юридичного факультету, а з 1842 р. особливої структури при Київському університеті – Юридичного Інституту, була підготовка кваліфікованих державних службовців. Про це йде мова і у параграфі 70 статуту 1833 р.: «Студенти, які призначаються для підготовки до цивільних чиновників по частині правознавства, вступають на юридичний факультет»¹⁹, і у параграфі 54 статуту 1842 р.: «забезпечення губернських присутствених місць здібними та обізнаними в законодавстві чиновниками»²⁰. Але збільшення кількості навчальних закладів середньої ланки вимагало забезпечення їх кваліфікованими викладачами, яких катастрофічно не вистачало. У відповідь на цю необхідність 28 лютого 1850 р. вийшла урядова постанова за № 1133 про дозвіл призначати казеннокоштных студентів Юридичного інституту при Київському університеті вчителями правознавства до гімназій²¹. Передбачалося, що цей захід буде мати тимчасовий характер, а умовою влаштування праці в гімназіях було обрання найкращих студентів Юридичного інституту та прослуховування ними курсу педагогіки під час перебування студентів в університеті. Тим більше, що у 1849 р. гімназії, починаючи з 4 класу, розподіляються на латинські і юридичні відділення. У 4-7 класах, в тому числі й для майбутніх учителів, запроваджується латинська мова, грецька мова і законодавство. А з 1852 р. утверджується три типи гімназій, зокрема перший тип – з природничою історією і законодавством, другий – із правознавством, третій – з поглибленим вивченням латинської і грецької мов²². До речі, випускники першого та третього типу гімназій також могли вчителювати. Отже, в середині XIX ст. склалися такі умови в освітній сфері, які зумовили нагальну потребу підготовки кваліфікованих вчителів-правознавців.

Стосовно другої половини XIX ст., то під тиском необхідності соціально-економічних перетворень в умовах утвердження капіталістичних відносин уряд започаткував широкомасштабну реформаторську діяльність, провівши селянську (1861 р.), земську (1864 р.), судову (1864 р.) й інші буржуазні реформи. Зокрема, судова реформа базувалася на запровадженні прогресивних принципів: безстановості судочинства, незалежності суддів від адміністрації, гласності судового процесу, змагальності сторін при розгляді судової справи, у судах з'явилися прокурор та адвокат, було запроваджено суд присяжних у карному судочинстві. Ці потреби передбачали кількісне зростання фахівців-юристів та якісне оновлення системи юридичної освіти. Привабливість практичної юриспруденції в умовах проведення судової реформи 1864 р. відвертає випускників-юристів від педагогічної кар'єри, тим більше, що діяльність юриста-практика була набагато більш прибутковою галуззю, ніж педагогічна. Ще однією причиною, можливо, яка зумовила зменшення кількості бажаючих вступати на вчительські посади, – нестача викладачів в університетах. Київський університет Св. Володимира спробував вирішити цю проблему за рахунок своїх випускників, тому було введено інститут стипендіатів для підготовки до професорського звання. Протягом 1864–1884 рр. університет залишили 77 стипендіатів, з яких 20 осіб належали до юридичного факультету. Зрозуміло, що ті випускники, які відчували себе більше педагогами та науковцями, ніж юристами, скоріше залишались при університеті для отримання професорського звання, аніж йшли вчителювати до школи.

Крім того, модернізація економіки, завершення промислового перевороту зумовили гостру необхідність у фаховій диференціації, спеціалізації кадрів, що отримують вищу освіту, в тому числі і педагогічну. Ці обставини сприяли виникненню вищих спеціальних педагогічних закладів. Одним з таких закладів педагогічної освіти в Україні став Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька (1875 р.). Для Київщини вчителів готували внутрішні університетські Вищі педагогічні курси, зовнішні щодо університету Вищі педагогічні курси та Географічний інститут.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова створювався не на порожньому місці, а на основі давніше існуючих вищих педагогічних інституцій, які прямо чи опосередковано походили від вчительського інституту казенних студентів при Київському університеті Св. Володимира, який започаткував у 1834 р. вищу світську педагогічну освіту на Київщині. Але не лише ці інституції забезпечували школи вчителями. Останніх випускав і Юридичний факультет, а згодом - Юридичний інститут. Тому, не лише з Педагогічного, а і з Юридичного інститутів Київського університету Св. Володимира слід шукати витоки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

1. *Владимирский-Буданов М.Ф.* История Императорского университета св. Владимира. – Т. I: Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К., 1884. – 674+XLI с. – С. 74. **2.** *Об определении воспитанников Юридического института учителями законоведения и о преподавании им для сего педагогики, 7 апреля 1850 г.* – Государний архив м. Киева. – Ф. 16. – Оп. 289. – Спр. 166. – Арк. 1-46. – Арк. 2-11. **3.** *Дем'яненко Н.М.* Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К.: ІЗМН, 1998. – С. 103. **4.** *Лист* Ради Київського університету від 6 лютого 1851 р. Д. Г. Бібікова про обрання С. С. Гогоцького ординарним професором по кафедрі педагогії. – Центральный державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп. 16. – Спр. 612. – Арк. 9. **5.** *Лист* ректора Київського університету від 5 квітня 1852 р. київському генерал-губернатору про причислення педагогії до головних предметів. – Центральный державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп. 16. – Спр. 612. – Арк. 19. **6.** *Лист* Міністру народної освіти від 19 вересня 1858 р. про заснування педагогічної семінарії для практичних занять студентів педагогічного інституту при Київському університеті. – Центральный державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп. 24. – Спр. 322. – Арк. 1-82. **7.** *З іменем Святого Володимира: у 2 кн.* / [Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К.: Заповіт, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 170. **8.** Там само. – С. 281. **9.** Там само. – С. 203. **10.** Там само. – С. 205. **11.** *Сребницкий А.* Гимназия высших наук и лицей князя Безбородька. – СПб.: Тип. Б.Безобразова, 1881. – С. 314. **12.** *О распределении лекций и обозрении преподавания наук в Университете св. Владимира и лицее кн. Безбородько на 1838/1839 год, 8 августа 1838 г. – 3 октября 1838 г.* – Центральный державний історичний архів України. – Ф. 707. – Оп. 4. – Спр. 207. – Арк. 1-15. – Арк. 8. **13.** Там само. – Арк. 3. **14.** Там само. – Арк. 3 зв. **15.** Там само. – Арк. 4 зв. **16.** Там само. – Арк. 5. **17.** Там само. – Арк. 4 зв. **18.** Там само. – Арк. 7. **19.** З іменем Святого Володимира: у 2 кн. / [Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – К.: Заповіт, 1994. – Кн. 1. – 1994. – С. 72. **20.** *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения.* – СПб., 1864. – Т. 2. – Отд. 1. – Стб. 743–769. – Стб. 238. **21.** *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения.* – СПб., 1864. – Т. 2. – Отд. 2. – Стб. 227-240. – Стб. 952. **22.** *Алешинцев И.А.* История гимназического образования в России (XVIII и XIX вв.). – СПб., 1912. – С. 4–10.